

MEDIATSIYA TUSHUNCHASI, TURLARI, BOSQICHLARI VA UNING PRINSIPLARI

Toshkent davlat yuridik universiteti
Xalqaro tijorat huquqi yo'nalishi magistranti
Aminova Maftuna Madiyor qizi

Annotasiya: *Maqolada mediatsiya tushunchasi nazariy asoslari va uning turlari, milliy qonunchilik hujjatlari hamda xalqaro huquqiy hujjatlardagi mediatsiyaning o'xshash va farqli tomonlari afzalliklar hamda kamchiliklari o'rganilgan.*

Kalit so'zlari: *mediatsiya mediator, suddan tashqari mediatsiya mediativ kelishuv.*

Аннотация: *В статье исследуются теоретические основы понятия медиации и ее видов, преимущества и недостатки медиации в национальных правовых документах и международно-правовых документах.*

Ключевые слова: *посредничество, медиатор, внесудебное посредничество, медиативное соглашение.*

Abstract: *The theoretical foundations of the concept of mediation and its types, the advantages and disadvantages of mediation in national legal documents and international legal documents are studied in the article.*

Key words: *mediation, mediator, out-of-court mediation, mediated agreement.*

“Mediatsiya” so’zi lotin tilidagi “mediare” so’zidan olingan bo’lib, vositachilik qilish, kelishtirish maqsadida aralashish degan ma’nolarini bildiradi¹¹⁸. Shuning uchun yuridik adabiyotlarda mediatsiya va vositachilik tushunchalari sinonim hisoblanadi.

BMT ustavining 33 - moddasida mediatsiya (vositachilik) nizolarni hal etish vositasi sifatida tan olingan. Yevropa Parlamenti va Kengashining 2008-yil 21-maydagi YEI 2008 (52) direktivasi fuqarolik va tijorat sohasidagi mediatsiyaning ayrim aspektlariga taalluqli bo’lib, mediatsiya tushunchasiga quyidagicha ta’rif beriladi: “Nizoning ikki yoki undan ortiq taraflari ular o’rtasidagi nizoni hal qilish to’g’risida kelishuvga erishish maqsadida, mazkur jarayon taraflarning tashabbusi bilan uyushtirilganligidan, sud tomonidan taklif etilgan yoki tayinlanganligidan yoki milliy qonunchilikda ko’rsatilganligidan qat’i nazar uchinchi tarafga yordam so’rab murojaat etishi jarayonidir¹¹⁹”.

Bir so’z bilan aytganda mediatsiya uchinchi shaxs yoki vositachining nizoga aralashishini o’z ichiga oladi. Mediator tomonlar bilan nizoni muhokama qilishiva turli xil yechimlarni o’rganishi mumkin bo’lgan neytral joyda uchrashadi. Har bir taraf xolis bo’lishga da’vat etiladi. Mediator neytral uchinchi shaxs sifatida nizoni xolisona ko’rib chiqishi va tomonlarga ular ko’rib chiqmagan muqobil variantlarni taqdim qilishda yordam

¹¹⁸ [МЕДИАЦИЯ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ \(cyberleninka.ru\)](http://cyberleninka.ru)

¹¹⁹ <https://nm.chamber.uz/uz/news/6762>

berishi mumkin. Bundan tashqari mediatsiya bu natijaga erishishning samarali va tejamkor usuli bo'lib, tomonlar o'rtasidagi munosabatlarni saqlab qolish va hatto mustahkamlash uning vazifasidir.

Shamlikashvili S. A. mediatsiyani uchinchi betaraf, xolis taraf – nizoda ishtirok etuvchi tomonlarga yordam beradigan va o'zaro maqbul munosabatlarni ishlab chiqish maqsadida mediatsiya tartib-taomilida ixtiyoriy ravishda ishtirok etuvchi vositachi ishtirokida nizoni hal qilishning muqobil usuli sifatida belgilaydi va tomonlarning har birining o'z manfaatlarini himoya qilish huquqini o'zaro hurmat qilish va qabul qilish asosida nizoni hal qilish uchun hayotiy yechim,- deydi¹²⁰. Bundan tashqari Richard Koen ham mediatsiyaga ta'rif bergan bo'lib, uni quyidagicha ifodalagan: “Mediatsiyada uchinchi shaxs jarayonga kirishadi, uning maqsadi birinchi ikkitasining kelishuvga kelishiga yordam berishdir.” Bir so'z bilan aytganda mediatsiya bu neytral vositachilikdir, ya'ni nizolashayotgan tomonlarga o'zaro maqbul yechim topishga yordam beradigan jarayondir.

Mediatsiyaning quyidagi asosiy turlari mavjud:

✚ Ko'maklashuvchi, osonlashtiruvchi (Facilitative)mediatsiya:

Bu mediatsiyaning eng keng tarqalgan turi hisoblanadi. Mediator tomonlar o'rtasida o'zaro ma'qul echimga erishishda yordam berish uchun harakat qiladi. Mediatsiyaning bu turida mediator nizoning huquqiy holatiga baho bermaydi, uning harakatlari asosan taraflarning ehtiyojlari va bu ehtiyojlar manfaatlarga asoslangan bitimda qanday qondirilishiga qaratilgan.

✚ Baholovchi(Evaluative) mediatsiya:

Ushbu turda mediator maslahat beradi va tomonlar pozitsiyalarining kuchli va zaif tomonlarini baholaydi. Mediator vaziyatni hal qilish uchun o'zining takliflarini beradi. Ushbu yondashuvko'proq direktivdir.

✚ Transformatsion(Transformative) mediatsiya:

Mediatsiyaning qayta o'zgartiruvchi turida mediator muammoni hal qilish va kelishuvga erishishga harakat qilmaydi. Qayta o'zgartiruvchi mediatsiya taraflarning o'zaro munosabati va o'z holatlarini qanday tushinishlari bo'yicha o'zgarishlar yuz berganda amalga oshgan hisoblanadi. Qayta o'zgartiruvchi mediatsiyaning maqsadi vakolat va e'tirofga imkoniyat yaratish – o'z yo'lini o'zi belgilash va hozirjavoblikni rag'batlantirish orqali insonlarga o'z nizolarini hal etish yuzasidan nazoratni o'zlariga berishdan iborat.

✚ Hikoya yoki aytib berish(Narrative) mediatsiyasi:

Mediator tomonlarga vaziyatni hal qilishga undaydigan tarzda shakllantirishga yordam beradi. Asosiy e'tibor yangi istiqbollarni olish va umumiy til topish uchun vaziyat haqida izoh qilishga qaratilgan.

¹²⁰Судорогина Е.В. Медиация в гражданском и арбитражном процессе // Вопросы российского и международного права. 2018. Т. 8. № 10А. С. 42.[К вопросу определения медиации | Статья в журнале «Молодой ученый» \(moluch.ru\)](#)

Mediatsiyaning shakliga to'xtaladigan bo'lsak, mediatsiyasud tizimiga murojaat qilish bilan bog'liqligiga asoslanib, uni 3 xil shaklga ajratish mumkin¹²¹.

1. Suddan tashqari.

2. Sudgacha.

3. Sud mediatsiyasi (yoki sudda vositachilik).

Demak, Sud va mediatsiya hal qilishning turli (muqobil) usullari bo'lishiga qaramay, ular o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud. Chunki har ikkalasi ham maqsadli muammolarni hal qilish uchun vosita hisoblanadi. Nizolar nizolashayotgan tomonlarning kelishuvlari bilan qanchalik ko'p hal qilinsa, ularni sud jarayoniga yetib boorish bosqichi ancha kamayadi. Sud jarayoni va mediatsiya o'rtasidagi munosabatlar mediatsiya shakllarining tasnifi bilan ham ko'rsatiladi.

1. Suddan tashqari mediatsiya tomonlarning tashabbusi bilan amalga oshiriladi va mutlaqo norasmiy bo'lishi mumkin. Suddan tashqari mediatsiya taraflarning tashabbusi bilan, qarindoshlarining maslahati yoki tavsiyasi bilan amalga oshiriladi. Bundan tashqari do'stlar, hamkasblar, maslahatchilar, advokatlar va boshqalar ham bo'lishi mumkin. Suddan tashqari mediatsiya aynan jamiyat rivojlanishiga intilishi uchun kerak bo'lgan shakldir. Ammo mediatsiyaning ushbu shakliga bo'lgan talab, jamoatchilikning huquqiy ong va huquqiy madaniyatimizga nisbatan tabiiy munosabatda bo'lishi uchun yetarlicha yuqori bo'lishi zarur.

2. Sudgacha bo'lgan mediatsiya—majburiy protsedura bo'lib, u deyarli har doim rasmiylashtiriladi va ikki shaklda qo'llaniladi:

❖ sudga murojaat qilishdan oldin tomonlar nizoni hal qilishga harakat qilishlari shart bo'lgan nizolarning ayrim toifalari bo'yicha sud tomonidan belgilangan vositachilik shaklidagi mediatsiya;

❖ mediatsiya shaklida tomonlarning bir-birlari oldidagi majburiyati sifatida, ular nizo ko'tarilishidan oldin ham mediatsiya protsedurasini (mediativ band) qo'llash to'g'risida kelishuv shaklida qabul qildilar va rasmiylashtirdilar.

Shuni ta'kidlash kerakki, shartnomalarga mediativ bandning kiritilishi tomonlarning kelishmovchiliklarni tinch yo'l bilan hal qilishga qaratilganligini va nizolarga javob berish madaniyatining yuqori darajasini ko'rsatadi. Gibrud protseduralarini qo'llashni o'z ichiga olgan mediativ va ko'p bosqichli Rezervatsionlar allaqachon ko'plab mamlakatlarda keng tarqalgan amaliyotdir.

3. Sud mediatsiyasi (judicial mediation) bir vaqtning o'zida sudyalardan tomonidan mediatsiya o'tkazishdir. Ushbu shakl bir qator mamlakatlarda mavjud, ammo bu jamiyatning yetukligining juda yuqori darajasini va Sudyalardan va umuman sud tizimiga ishonchni talab qiladi. Faqat bir nechta mamlakatlar amaldagi sudyaning sudya va vositachi rolini birlashtirishiga imkon beradi.

¹²¹ Шамликашвили Ц.А. Медиация — современный метод внесудебного разрешения споров / Ц.А. Шамликашвили. — М.: Издательство ООО «Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования», 2017. — 22 с.

Ko'pgina yurisdiksiyalarda sudya tomonlarning yarashishiga ko'maklashish huquqiga ega. Bu kelishuv shartnomasi shaklida tuzilishi mumkin.

Mediatsiyaga murojaat qilish sud mediatsiyani huquqiy madaniyatga kiritish jarayonida o'ynashi mumkin bo'lgan asosiy rollardan biridir.

Mediatsiya modellari: mediatorlar tomonidan ishlatiladigan bir nechta umumiy modellar mavjud:

1. Qiziqishga asoslangan: asosiy e'tibor tomonlarning pozitsiyalariga emas, balki ularning manfaatlari, ehtiyojlari va ustuvorliklariga qaratiladi. Hisob-kitob qilish variantlari aniqlangan manfaatlarga asosida yaratiladi.

Ehtiyojlarga asoslangan: manfaatlarga asoslangan, ammo nizodagi manfaatlarga emas, balki insonning asosiy ehtiyojlariga qaraydi. Ikkala tomonning asosiy ehtiyojlarini qondiradigan echimlarni ishlab chiqishga harakat qiladi.

Doira jarayoni: partiyalar va tarafdorlar aylanada o'tirishadi. Muvozanatli aloqani ta'minlash uchun gaplashadigan qism ishlatiladi. Maqsad-imkoniyatlarni kengaytirish, davolash va ishonch va tushunishni mustahkamlash. Qarorga erishish mumkin yoki bo'lmasligi mumkin.

Birgalikda vositachilik: ikki vositachi jamoa bo'lib ishlaydi. Ular qo'shimcha ko'nikmalar yoki uslublarga ega bo'lishi mumkin. Ko'proq istiqbol va g'oyalarni taqdim etishi mumkin. Mediatorlarga samarali aloqa va kooperativ muammolarni hal qilishni modellashtirishga imkon beradi.

Onlayn vositachilik: masofadagi tomonlar o'rtasida vositachilikni engillashtirish uchun onlayn vositalardan foydalanadi. Sayohat qiyin bo'lganda foydali bo'lishi mumkin. Ruxsat beradi.

1.2 MEDIATSIYA BOSQICHLARI

Moore¹²² (1987) kabi ba'zi mualliflar mediatsiyaning 12 bosqichni aniqladilar, ularning yarmi tayyorgarlikka, ikkinchi yarmi esa haqiqiy mediatorlikka qaratilgan. Boshqalar (Wall, 1981)¹²³ aniq bosqichlarni aniqlashga muvoffaq bo'ldilar (jarayonni tashkil etish, tomonlar bilan aloqalarni o'rnatish, kun tartibini belgilash, tomonlar va ularning saylovchilari o'rtasidagi munosabatlarni tushunish, bahslashish va vositachilik, logistika va mumkin bo'lgan kelishuv oqibatlari, kelishuv bitimi), lekin qarorga erishish uchun strategiya va usullar ham joiz. Jamiyat darajasidagi tashkilotlar, masalan, NYPI (2010) kabi, faqat vositachilik jarayoniga e'tibor qaratadi va quyidagi bosqichlarni aniqlaydi: mediatorning ochilish bayonoti, tomonlarning uzluksiz vaqti, mediatorning pozitsiyalari haqida qisqacha ma'lumot, mediatorni tushuntirish uchun savollar, muammolarni aniqlash, kun tartibini belgilash, variantlarni yaratish hal qilish, variantlarni baholash, kelishuv tuzish, mediatsiyani yopish. Muayyan jarayondan ko'ra, milliy va xalqaro darajada vositachilik amaliyoti standartlarini belgilovchi ko'pchilik G'arb institutlari (NY State ADR Office, 2008;

¹²² Moore, C.W. (1987) *The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict*. San Francisco: Jossey-Bass.

¹²³ Wall, J. A. (1981) *Mediation: An Analysis, Review, and Proposed Research*. *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 25, Is. 1, pp. 157-180.

Yevropa Komissiyasi, 2004; Birlashgan Millatlar Tashkiloti, 2012) mediatsiyada rozilik, xolislik, xavfsizlik, manfaatlar to`qnashuvi kabi tamoyillarga kelishib oladilar¹²⁴.

Mediatsiyaning asosiy va umumiy bosqichlari sifatida esa quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

➤ **Tayyorgarlik.** Ushbu bosqichda tomonlar mediatsiyaga rozi bo`ladilar va mediatorni tanlaydilar. Mediator taraflarni mediatsiya tamoyillari va qoidalari bilan tanishtiradi.

➤ **Lavozimni ifodalash.** Har bir tomon o`z pozitsiyasini, manfaatlarini va ehtiyojlarini taqdim etadi. Bu tomonlarga bir-birini yaxshiroq tushunishga va umumiy manfaatlarini aniqlashga yordam beradi.

➤ **Qiziqishlarni aniqlash.** Mediator tomonlarga ularning haqiqiy manfaatlari va ehtiyojlarini, shuningdek, raqibning manfaatlarini aniqlashga yordam berish uchun savollar beradi. Bu o`zaro maqbul yechim topish uchun asos yaratadi.

➤ **Variantlarni yaratish.** Mediator va tomonlar birgalikda belgilangan manfaatlarini hisobga olgan holda muammoni hal qilishning maksimal variantlarini ishlab chiqadilar. Hech qanday variant hali rad etilmagan.

➤ **Variantlarni baholash va yechimni tanlash.** Tomonlar birgalikda barcha variantlarni ularning hayotiyliigi va barcha tomonlar uchun maqbulligi nuqtayi nazaridan baholaydilar. Natijada eng maqbul yechim tanlanadi.

➤ **Shartnomani rasmiylashtirish.** Tanlangan yechim yozma shartnomada belgilanadi. Mediator tomonlarning kelajakdagi o`zaro munosabatlarining eng aniq tafsilotlarini tuzatishga yordam beradi.

➤ **Shartnomani amalga oshirish.** Tomonlar erishilgan kelishuv shartlarini bajarishga kirishadilar. Agar tomonlar rozi bo`lsa, mediator ushbu jarayonga hamroh bo`lishi mumkin.

O`zbekiston Respublikasining “Mediatsiya to`g`risida”gi Qonunining 5-moddasida mediatsiyaning asosiy prinsiplari keltirilgan bo`lib, u quyidagilar asosida amalga oshiriladi:

- maxfiylik;
- ixtiyoriylik;
- taraflarning hamkorligi va teng huquqliligi;
- mediatorning mustaqilligi va xolisligi prinsiplari.

Maxfiylik. Mediatsiya paytida sodir bo`ladigan hamma narsa maxfiydir. Bu yerda maxfiylik shundan iboratki, mediator va ishtirok etgan tomonlar tomonidan o`tkaziladigan yig`ilishda sodir bo`ladigan har qanday narsa har qanday tomon tomonidan ommaga yoki matbuotga etkazilmasligi kerak. Mediator esa axborotni uchinchi shaxslarga oshkor qilmaslikni ta`minlaydi.

Ixtiyoriylik. Bahslashayotgan tomonlarning har biri mediatsiya jarayoniga o`z xohish-irodasi bilan va boshqalarning yoki begonalarning bosimisiz keladi. Tomonlarning

¹²⁴ [110 Years of Mediation: Principles, Opportunities, and Challenges - Mediate.com](https://www.mediators.com/110-years-of-mediation-principles-opportunities-and-challenges)

mediatsiyada ishtirok etishi ixtiyoriydir. Tomonlar istalgan vaqtda mediatsiya jarayonidan chiqishlari mumkin.

Taraflarning hamkorligi va teng huquqliligi. Mediator taraflarning hamkorligi natijasida muammoga yechim topishga harakat qiladi. Shuningdek, taraflarning tengligini ta'minlaydi.

Mediatorning mustaqilligi va xolisligi prinsiplari. Mazkur prinsip mediatorning mustaqilligini va uning faoliyatiga aralashishga yo'l qo'yilmasligini anglatadi.

Tomonlarning javobgarligi. Tomonlarning o'zlari qarorlar qabul qiladilar va ular uchun javobgardirlar. Mediator faqat tomonlar o'rtasidagi konstruktiv muloqotga hissa qo'shadi. Agar mazkur jarayonga ta'sir ko'rsatadigan vaziyatlar mavjud bo'lsa, mediator mediatorlik faoliyatini amalga oshirishdan voz kechishga haqli.

Bundan tashqari ayrim manbalarda mediatsiyaning qo'shimcha prinsiplari bor ekanligi ta'kidlanadi. Bular quyidagilar:

O'zaro hurmat. Mediator tomonlar o'rtasida o'zaro hurmat muhitini ta'minlaydi. Har qanday haqorat va tahdidlar qabul qilinishi mumkin emas.

Jarayonning moslashuvchanligi. Mediatsiya jarayoni muayyan nizo va tomonlarga moslashtirilishi mumkin. Mediator ma'lum bir vaziyat uchun eng samarali bo'lgan usul va vositalarni qo'llaydi.

O'zbekiston Respublikasining "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonuni 2018-yilning 3-iyulida 482-son O'RQ asosida qabul qilingan. Ushbu Qonun 4 bob, 34 moddadan iborat. Mazkur Qonunni qabul qilishdan maqsad mediatsiya bilan bog'liq bo'lgan holatlarni tartibga solish, mediatorlar va mediatsiyani amalga oshiruvchi taraflarning huquq va majburiyatlari, shuningdek, yuzga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni oldini olishdan iborat.

Ushbu Qonunning amal qilishi fuqarolik huquqiy munosabatlardan, shu jumladan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish munosabati bilan kelib chiqadigan nizolarga, shuningdek yakka mehnat nizolariga va oilaviy huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarga mediatsiyani qo'llash bilan bog'liq munosabatlarga nisbatan, agar qonunda boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, tatbiq etiladi¹²⁵.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, mediatsiya insonlarning ham vaqtini ham naqdini tejaydigan yuqori samarali vositadir. Uni huquqiy vosita sifatida keng qo'llanilishi ikki tomonning manfaatlarini to'la-to'kis ta'minlanishiga olib kelib, ortiqcha ovvoragarchiklarning oldini olishga xizmat qiladi.

¹²⁵O'zbekiston Respublikasining "Mediatsiya to'g'risida"gi 03.07.2018 yildagi O'RQ-482-son. 3-modda 1-qism

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Судорогина Е.В. Медиация в гражданском и арбитражном процессе // Вопросы российского и международного права. 2018. Т. 8. № 10А. С. 42. [К вопросу определения медиации | Статья в журнале «Молодой ученый» \(moluch.ru\)](#)
2. Шамликашвили Ц.А. Медиация — современный метод внесудебного разрешения споров / Ц.А. Шамликашвили. — М.: Издательство ООО «Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования», 2017. — 22 с.
3. Moore, C.W. (1987) The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict. San Francisco: Jossey-Bass.
4. Wall, J. A. (1981) Mediation: An Analysis, Review, and Proposed Research. The Journal of Conflict Resolution, Vol. 25, Is. 1, pp. 157-180.
5. [110 Years of Mediation: Principles, Opportunities, and Challenges - Mediate.com](#)
6. O‘zbekiston Respublikasining “Mediatsiya to‘g‘risida”gi 03.07.2018 yildagi O‘RQ-482-son. 3-modda 1-qism